

УДК 346.1:347.191(477)(045)

Руслан Колосов,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу поняття та змісту корпоративних правовідносин в праві України. У дослідженні робиться спроба з'ясувати місце корпоративних відносин у правовій системі України, розглядається питання моменту й підстав виникнення корпоративних відносин, досліджується їх об'єкт, зміст та визначаються ознаки корпоративних відносин. У кінці наводяться висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення корпоративного законодавства, які можуть бути підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: корпоративні відносини, корпоративні права, цивільне та господарське законодавство, підстави виникнення та припинення корпоративних відносин, об'єкт та зміст корпоративних відносин, ознаки корпоративних відносин.

Постановка проблеми. Корпоративні правовідносини є дуже складними і різноплановими за своєю природою, що, з одного боку, буквально примушує до наукового дослідження, а з іншого – викликає чималі труднощі у розумінні й тлумаченні навіть найпростіших понять. Сталій розвиток корпоративних відносин викликає чималий інтерес у юридичній літературі, жоден із видів суспільних відносин не породжує таких жвавих дискусій, як корпоративні, обґрунтуванням чи вдосконаленням окремих наукових позицій стосовно яких займається широке коло науковців. Особливо гострими є наукові диспути стосовно розуміння корпоративних правовідносин та визначення переліку суспільних відносин, що можна чи треба відносити до корпоративних.

Метою цього дослідження є встановлення поняття корпоративних відносин та спроба визначення їх правової природи та змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Питанню з'ясування корпоративних прав та корпоративних відносин присвячені численні роботи українських учених. Найбільш ґрунтовними з них є дослідження таких правознавців, як: В. А. Василюва, О. М. Вінник, О. Р. Кібенко, С. С. Кравченко, В. М. Кравчук, В. В. Луць, І. Б. Саракун, В. Спасибо-Фатеева та інші. Проте деякі аспекти залишаються не до кінця визначеними й зрозумілими, незважаючи на той факт, що дослідження із запропонованої тематики мають постійну і стійку тенденцію до збільшення, що теоретично має призвести до розробки концепції чи навіть доктрини корпоративних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 167 ГКУ, корпоративними правовідносинами є відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Загалом, із прийняттям Господарського кодексу вперше на законодавчому рівні було дано визначення корпоративних правовідносин. Визначен-

ня корпоративних прав наводиться у ч. 1 ст. 167 ГКУ: це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Але зазвичай дуже важко провести відмежування корпоративних прав та обов'язків від суміжних, які виникають у господарському чи цивільному обороті. Варто зазначити, що це не єдине визначення корпоративних прав – їх поняття можна знайти у Податковому кодексі України чи ЗУ Про «Акціонерні товариства». У свою чергу Цивільний кодекс України, навпаки, не оперує таким поняттям, як корпоративні права, для нього більш звичним є такі терміни, як: «право участі у товаристві», «частка у статутному капіталі» тощо.

Ясна річ, що прив'язка визначення корпоративних відносин до корпоративних прав є цілком логічною і виправданою, але мало що додає до кращого розуміння корпоративних відносин. Тому варто звернутися до наукової спільноти і наукових досліджень із запропонованої тематики.

Так, Н. Кузнецова стверджує, що «...у доктрині можна виділити два загальні підходи до визначення корпоративних відносин: широкий і вузький. У широкому розумінні під корпоративними відносинами розуміються всі правовідносини, де одним із учасників виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність. У вузькому (власному) розумінні – це зобов'язальні відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо [1]».

Розглядаючи такі підходи більш докладно, треба зазначити, що вони потребують наукового осмислення та уточнення. Так, важко погодитись, що усі відносини, в яких бере участь корпорація, є за своєю сутністю корпоративними. По-

перше, якщо проаналізувати поняття корпорації, наведене у Господарському кодексі, то це договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ч. 3. ст. 120 ГКУ). Але ж це не може означати, що корпоративні відносини виникають лише між об'єднаннями юридичних осіб? Такий висновок є хибним, оскільки учасником корпоративних відносин може бути і фізична особа, яка є власником корпоративних прав. По-друге, корпорація як суб'єкт права може вступати в адміністративні, господарські, фінансові, цивільні та інші правовідносини. Наприклад, якщо до неї надійшов запит щодо отримання інформації, то не можна ж стверджувати, що це одразу корпоративні правовідносини: такий запит можуть надіслати органи державної влади чи місцевого самоврядування, правоохоронні органи чи будь-яка інша фізична чи юридична особа, яка не обов'язково є власником корпоративних прав.

Цікавою та водночас дискусійною є позиція О. Вінник, яка вважає, що корпоративні правовідносини – це такі відносини, котрі виникають у процесі створення, функціонування та припинення діяльності господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) та опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб [2, с. 46].

Таке визначення слід визнати більш вдалим, деякі заперечення викликає лише суб'єктний склад корпоративних відносин. На переконання автора, господарське товариство не можна вважати єдиним суб'єктом, у середині якого виникають корпоративні правовідносини. У цьому сенсі слід погодитися з думкою В. Кононова, який корпоративними правовідносинами вважає правовідносини, які виникають між господарськими товариствами, кооперативами та їх учасниками [3, с. 101]. На внутрішньому характеру корпоративних правовідносин акцентує увагу Н. С. Глузь, на переконання якої корпоративне право в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, які встановлюють, регулюють і охороняють цивільні відношення, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією, а також між самими учасниками та акціонерами з приводу реалізації їх права власності на акцію чи права власності на частку в статутному фонді [4, с. 10]. Автор у цілому погоджується з таким твердженням, але не до кінця зрозуміло, чому акціонер відокремлюється в окрему групу серед інших учасників корпоративних відносин.

Більш ґрунтовним є визначення корпоративних відносин, надане І. Б. Сарақун, на думку якої корпоративними є відносини, що виникають між учасниками (засновниками) та товариством і між самими учасниками (засновниками), які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав [5, с. 10]. Таке визначення є більш точним, оскільки

розкриває, стосовно чого виникають корпоративні правовідносини. У свою чергу, важко погодитись із твердженням, що корпоративні правовідносини полягають: а) у визначенні спільних цілей, б) виявленні засобів їх досягнення; в) здійсненні спільних дій відповідно до визначених позицій [6, с. 52]. Такий алгоритм не розкриває сутності чи ознак корпоративних відносин і не дозволяє їх відрізнити від інших правовідносин, які виникають, наприклад, при укладенні договору про сумісну діяльність чи інших форм, пов'язаних з об'єднанням осіб чи капіталів. Проте виконання вказаних дій можна вважати передумовами для виникнення у тому числі й корпоративних відносин.

Таким чином, корпоративні відносини – це врегульовані нормами права та установчими (засновницькими) документами суспільні відносини, які виникають між засновниками юридичної особи корпоративного типу у процесі її створення та відносини між юридичною особою та її учасниками з приводу реалізації корпоративних прав та обов'язків (їх набуття, здійснення чи припинення). Дійсно, автор вважає, що корпоративні відносини – це передусім відносини усередині юридичної особи корпоративного типу, відносини між її учасниками, різними власниками корпоративних прав та управлінськими органами такої юридичної особи.

Корпоративні правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, мають свою структуру, що включає суб'єктів, об'єкти, зміст, а також підстави виникнення таких відносин. Об'єктом корпоративних правовідносин слід визнати певні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у такі правовідносини. Такі блага можуть бути як майнового, так і немайнового характеру [7, с. 120]. Загалом, не викликає сумніву як комерційний характер діяльності суб'єктів корпоративних правовідносин, так і той факт, що мета їх створення полягає в отриманні прибутку.

Як слушно зазначалось у юридичній літературі, характер інтересів, зокрема, акціонерного товариства зумовлений насамперед імперативно встановленими цілями його діяльності, а останнє – належить до кола комерційних юридичних осіб, основною метою яких є одержання прибутку. Іншими словами, «виходячи з цього, – зазначає автор, – основним загальним інтересом акціонерного товариства можна вважати його довгостроковий комерційний успіх, заснований на стабільності, прибутковості та рентабельності його діяльності» [8, с. 110]. Подібна мета притаманна будь-якому комерційному підприємству і впливає із засновницького волевиявлення його учасників, котрі у такий спосіб реалізують свої майнові (здебільшого) або особисті немайнові інтереси (зрідка).

На думку В. А. Васильєвої, об'єктом корпоративних відносин є саме суб'єктивне корпоративне право. Виникнувши та існуючи між учасником і самою юридичною особою, корпоративне право як об'єкт правовідношення одночасно стає об'єктом нового цивільного правовідношення, за допомогою якого опосередковується перехід корпоративного права від одного суб'єкта до іншого [9, с. 44].

Але в юридичній літературі немає єдності в тому, чим вважати корпоративні права –

об'єктом чи змістом корпоративних відносин. Прямої відповіді і на це питання в українському законодавстві відшукати не вдається. Така ситуація стала можливою через те, що у ЦК України за відсутності поняття корпоративних прав ідеться про права учасників господарських товариств, поряд з якими вживається поняття «права на участь» та «права учасника на частку в статутному (складеному) капіталі». Крім того, в українському законодавстві існує й поняття паю (право на який мають члени кооперативу). Отже, на практиці виникає непорозуміння стосовно того, як співвідносяться зазначені права та яке місце вони посідають у корпоративних правовідносинах [10, с. 86-87].

Аналіз цих понять як окремо, так і через їх зіставлення був відображений у цивілістичній науці, але остаточного висновку так і не було зроблено. Проте їх співіснування можна чітко детермінувати таким чином. Об'єктом прав учасників корпоративних відносин (акціонерів/учасників ТОВ) є частка в статутному капіталі або акція. Змістом же корпоративних правовідносин із приводу цих об'єктів будуть ті права, що має акція (п. 1 ч. 1 ст. 195 ЦК України), або права учасників господарських товариств (ст. 116 ЦК України) чи корпоративні права (ч. 1 ст. 167 ГК України). До того ж слід враховувати, що право на акцію/частку та право з акції/частки – різні права, з приводу них виникають різні правовідносини, різні спори і розглядають їх різні суди [10, с. 87].

Отже, визначення об'єкта та змісту корпоративних відносин на тепер дуже сильно залежить від підходів, яких дотримується той чи інший автор. Так, якщо він схиляється до цивілістичної природи корпоративних відносин, то його об'єктом буде частка у статутному капіталі; якщо корпоративні відносини вважати господарсько-правовими, то їх об'єктом слід визнати корпоративні права. Варто зазначити, що корпоративні права та частка в статутному капіталі – різні поняття, але вони нерозривно пов'язані один з одним. Особа, набуваючи частку в статутному капіталі товариства, автоматично набуває корпоративні права.

Не менш суперечливим є питання моменту виникнення корпоративних правовідносин. На думку В. Васильєвої, моментом виникнення корпоративного правовідношення є особливий юридичний факт – реєстрація юридичної особи. На підставі вищевказаного вона доходить висновку, що ключовим у виникненні корпоративних відносин є момент інкорпорації юридичної особи. Однак при цьому треба мати на увазі, що йдеться про правовий зв'язок, який виникає між засновниками (учасниками юридичної особи) та самою юридичною особою як похідним суб'єктом [11]. Але автору важко погодитись, що єдиним і безальтернативним моментом виникнення корпоративних правовідносин є саме реєстрація юридичної особи, оскільки корпоративні правовідносини можуть виникати та припинятися вже в ході діяльності юридичної особи корпоративного типу (наприклад, у разі придбання корпоративних прав).

Більш широким є розуміння моменту виникнення корпоративних відносин у С. В. Батрина, з погляду якого корпоративні

правовідносини залежно від встановлення моменту їх виникнення розглядаються як такі, що: а) виникають з моменту державної реєстрації корпорації; б) виникають до моменту державної реєстрації корпорації та продовжують своє існування після утворення нового суб'єкта права [12, с. 9]. Як бачимо, вчений допускає існування корпоративних правовідносин до моменту реєстрації юридичної особи, і з такою думкою слід погодитись. Справді, щоб зареєструвати юридичну особу необхідно вчинити для цього ряд послідовних дій (наприклад, розробити статут чи засновницький договір, зробити внесок у статутний капітал, тощо.)

Водночас, відповідно до Рекомендацій президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних спорів» від 28.12.2007, особа стає носієм корпоративних прав з моменту набуття права власності на акції акціонерного товариства або вступу до інших господарських товариств [13]. За таких умов можна виділити дві підстави виникнення корпоративних відносин: вступ у юридичну особу корпоративного типу (у тому числі господарське товариство) та набуття чи придбання частки у статутному фонді (у тому числі акції чи інші корпоративні права).

Усі підстави виникнення корпоративних правовідносин можна поділити на два види:

– первинні (пов'язані з безпосереднім створенням юридичної особи, що підтверджується фактом державної реєстрації, наприклад прийняття учасників чи внесення ним внесків до статутного фонду);

– похідні, які відображають динаміку розвитку корпоративних правовідносин, пов'язані з реалізацією особами корпоративних прав (продаж акцій або частки у статутному фонді, відступлення або спадкування частки у статутному фонді).

Підставами припинення корпоративних відносин можуть бути такі юридичні факти, як реорганізація та ліквідація господарського товариства, вихід учасника (засновника) з господарського товариства, відчуження всіх своїх акцій акціонером іншому акціонеру чи третій особі в акціонерному товаристві (у такому разі корпоративні відносини припиняються лише стосовно нього), перетворення господарського товариства на товариство з одним учасником внаслідок виходу всіх інших із його складу, перетворення такого товариства на приватне підприємство тощо [14, с. 51].

Висновки

Отже, корпоративні правовідносини – досить складне за змістом юридичне поняття, яке неоднаково тлумачиться науковцями. Аналіз нормативних положень та юридичної літератури дозволяє зробити такі висновки.

1. Корпоративними є відносини, що виникають між юридичними особами корпоративного типу та її учасниками з приводу реалізації корпоративних прав.

2. Відносини, в які вступає юридична особа корпоративного типу, у зовнішньому обороті не є корпоративними і регулюються іншими галу-

зями права (адміністративним, господарським, цивільним, фінансовим тощо).

3. Корпоративні правовідносини характеризуються наявністю взаємних юридичних прав та обов'язків, які представляють сукупність правових зв'язків, що врегульовані нормами корпоративного законодавства, у тому числі на локальному рівні.

4. Зміст корпоративних правовідносин становлять корпоративні права та обов'язки, які виникають, змінюються та припиняються відповідно до норм корпоративного законодавства.

Визначившись із поняттям корпоративних правовідносин, треба виділити їх ознаки:

1. Корпоративні відносини мають комплексний характер, є неоднорідними за змістом і можуть регулюватися різними галузями права (господарським, цивільним, фінансовим тощо).

2. Корпоративні правовідносини нарівні з іншими правовідносинами складаються з трьох основних елементів: суб'єкти, об'єкт та зміст.

3. Корпоративні правовідносини виникають на підставі об'єднання осіб і капіталів із приводу реалізації корпоративних прав (виникнення, зміни чи їх припинення).

4. Корпоративні відносини врегульовуються як нормами чинного законодавства, так і локальними нормативними актами.

Список використаних джерел:

1. Кузнєцова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів [Електронний ресурс] / Н. С. Кузнєцова – Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329>

2. Вінник О. М. Проблеми правового забезпечення приватних і публічних інтересів в акціонерних товариствах / О. М. Вінник // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України : тези виступів учасн. «круглого столу», (м. Київ, 17–18 квіт. 2001 р.). – К., 2001. – С. 45–48.

3. Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность / В. С. Кононов // Актуальные проблемы гражданского права : сб. статей. Вып. 9 / под ред. О. Ю. Шилохвоста. – М. : Норм, 2005. – С. 99–104.

4. Глусь Н. С. Корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Н. С. Глусь. – К., 2000. – 23 с.

5. Сарақун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : монографія / І. Б. Сарақун. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – 156 с.

6. Белов В. А. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / В. А. Белов. – М. : Издательство Юрайт, 2009. – 678с.

7. Савінова В. М. Правова природа корпоративних правовідносин / В. М. Савінова // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). – Частина 3. – С. 72-75.

8. Могилевский С. Д. Управляющая организация хозяйственного общества. Вопросы теории и практики / С. Д. Могилевский // Гражданин и право. – 2003. – № 5. – С. 110.

9. Васильева В. А. Корпоративное право как объект гражданских правоотношений / В. А. Васильева // Корпоративное право в Украине: Становление та розвиток : збірник наукових праць. – К., 2004. – С. 44-46.

10. Спасибо-Фатеева І. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2014. – № 6. – С. 84–92.

11. Васильева В. До питання про поняття корпоративного права. [Електронний ресурс] / В. Васильева – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=p&i=99&d=421>.

12. С. В. Батрин. Корпоративні правовідносини у господарському праві : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Батрин С. В. – К., 2012. – 20 с.

13. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії ВГС України від 28.12.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=v5_14600-07.

14. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / В. М. Кравчук // – Львів: Край, 2009. – 464 с.

Статья посвящена изучению понятия и содержания корпоративных правоотношений в праве Украины. В исследовании делается попытка выяснить место корпоративных отношений в правовой системе Украины, рассматриваются вопросы момента и оснований возникновения корпоративных отношений, исследуется их объект, содержание и определяются признаки корпоративных отношений. В конце дается ряд выводов и предложений, направленных на совершенствование корпоративного законодательства, которые могут быть основой для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: корпоративные отношения, корпоративные права, гражданское и хозяйственное законодательство, основания возникновения и прекращения корпоративных отношений, объект и содержание корпоративных отношений, признаки корпоративных отношений.

The article is devoted to the study of the concept and content of corporate legal relations in the law of Ukraine. The study attempts to find out the place of corporate relations in legal system of Ukraine, examines the issues and the grounds for the emergence of corporate relations, explores their object, content and determines the characteristics of corporate relations. In the end, a row of conclusions and proposals are given at improvement of the corporate legislation, which can be the basis for further scientific researches.

Key words: corporate relations, corporate rights, civil and commercial law, grounds of origin and termination of corporate relations, the object and content of corporate relations, signs of corporate relations.